

УДК 343.8

DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.37

Тарас Попельнюк,*аспірант кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

ВІДОМОСТІ ПРО СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ЯК СИСТЕМНИЙ ЕЛЕМЕНТ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У статті здійснено аналіз та визначено практичне значення інформації про зміст запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України як одного з необхідних структурних елементів кримінологічної характеристики, а також доведена необхідність щодо активізації пошукових розробок із цих питань.

Як свідчить практика виконання та відбування покарань, однією із проблем у кримінально-виконавчій діяльності органів та установ виконання покарань України є низький рівень запобігання злочинам із боку засуджених та інших осіб, що належить до їхніх пріоритетних завдань, визначених у чинному законодавстві (частина 1 статті 1 та частина 2 статті 50 Кримінального кодексу, частина 1 статті 1 та частина 1 статті 194 Кримінально-виконавчого кодексу України).

Серед умов, що негативно впливають на результативність запобіжної діяльності у сфері виконання покарань, незадовільне використання на практиці можливостей розробленої на науковому рівні кримінологічної характеристики злочинів, зокрема з питань, які стосуються відомостей про стан і ефективність запобігання злочинам як в окремо взятій установі виконання покарань (УВП), так і загалом у системі виконання покарань України.

Такий підхід на практиці призвів до того, що щорічно з боку засуджених в установах виконання покарань вчиняються від 300 до 400 злочинів, а з участю персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України – від 19 злочинів у 1991 році до більше 100 у 2019 році. Навіть більше, за період функціонування органів та установ виконання покарань у системі органів державної виконавчої влади України (1991–2019 роки) рівень злочинності засуджених в установах виконання покарань у розрахунок на 1 тисячу осіб виріс із 3,9 випадків у 1991 році до 4,91 у 2019 році, тобто в 1,26, або на 21%.

За такого підходу запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останнього, як соціальний контроль та соціальна профілактика, цілеспрямована діяльність щодо запобігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, запобігання злочинам, сфера виконання покарань, засуджений, персонал органів та установ виконання покарань, інформація.

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання та відбування покарань, однією із проблем у кримінально-виконавчій діяльності органів та установ виконання покарань України є низький рівень та неефективність запобігання злочинам із боку засуджених та інших осіб, що належить до їхніх пріоритетних завдань, визначених у чинному законодавстві (ч. 1 ст. 1 та ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (далі – КК) [1] та ч. 1 ст. 1 і ч. 1 ст. 194 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) [2]). Серед умов, що негативно впливають на результативність запобіжної діяльності у сфері виконання покарань, незадовільне використання на практиці можливостей роз-

робленої на науковому рівні кримінологічної характеристики злочинів [3, с. 92–102], зокрема з питань, які стосуються відомостей про стан і ефективність запобігання злочинам як в окремо взятій установі виконання покарань (далі – УВП), так і загалом у системі виконання покарань України.

Такий підхід на практиці призвів до того, що щорічно з боку засуджених в УВП вчиняються від 300 до 400 злочинів, а з участю персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України – від 19 злочинів у 1991 р. [4, с. 22] до більше 100 у 2019 р. [5, с. 12]. За період функціонування органів та установ виконання покарань у системі органів державної виконавчої влади України

(1991–2019 рр.) рівень злочинності засуджених в УВП у розрахунку на 1 тис. осіб виріс із 3,9 випадків у 1991 р. [4, с. 1] до 4,91 у 2019 р. [5, с. 6], тобто в 1,26, або на 21%.

Як показали результати вивчення наукової літератури, кримінологічна характеристика є постійним предметом наукових досліджень у працях О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, В.В. Голіни, Б.М. Головіна, О.М. Джузи, Т.А. Денисової, О.Г. Колба, А.В. Савенка, В.О. Тулякова, В.І. Шакуло й інших сучасних учених.

Комплексного вивчення сфери виконання покарань крізь призму відомостей, що характеризують злочинність двох інтегрально протилежних систем (засуджені і персонал УВП), у наукових джерелах не здійснено, хоча необхідність у цьому очевидна, про що свідчить вищезазначений аналіз статистичних даних щодо злочинності за 1991–2019 рр.

Отже, наявна складна прикладна проблема, яка потребує вирішення, зокрема й на доктринальному рівні, що й зумовило вибір теми цієї наукової статті, а також визначило її основне завдання – довести необхідність активізації наукових розробок щодо практичної значущості характеристики злочинів, які вчиняються у сфері виконання покарань України, зокрема й інформації про стан і ефективність запобіжної діяльності в її змісті.

Метою статті є здійснення аналізу інформації про зміст запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України як одного з необхідних структурних елементів кримінологічної характеристики.

Виклад основного матеріалу. У науці під запобіганням злочинності розуміють різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення її дії [6, с. 324]. На думку інших науковців, запобігання злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [7, с. 142]. За такого підходу запобігання злочинності як різновид суспільної діяльності належить до таких важливих напрямів останнього, як соціальний контроль та соціальна профілактика, цілеспрямована діяльність щодо запо-

бігання порушенням будь-яких суспільних норм, усунення причин, що породжують ці порушення [6, с. 323].

Саме в такому контексті, як видається, ужив цей термін законодавець у ч. 1 ст. 1 та ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу, ч. 1 ст. 1 та ч. 1 ст. 104 КВК України, підвів таким чином своєрідну риску під науковими дискусіями щодо інших аналогічних термінів, що вживаються в тих чи інших нормативно-правових актах («профілактика злочинності» [8, с. 107]; «боротьба із злочинністю» [9, с. 317]; «превентивна діяльність» [10]; «протидія злочинності» [11, с. 3–4]; «попередження злочинності» [9, с. 201–202]).

А.П. Закалюк щодо цього зробив обґрунтований висновок: зазначені терміни мають загальну змістову діяльнісну основу, яка полягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку. На його переконання, деякі із цих термінів мають різне функціональне призначення й отримали на практиці окреме смислове навантаження [6, с. 319].

З огляду на зазначене, запобіжну діяльність у сфері виконання покарань як елемент кримінологічної характеристики злочинів, як видається, необхідно відображати з урахуванням методологічних засад, про які йшлося вище. Варто мати на увазі, що запобігання злочинності як окрема наукова проблема, хоча й спирається на доктринальні положення, які розроблені у кримінології, але не зводиться до них, бо має більш прикладний характер [6, с. 324]. Зокрема, як у зв'язку із цим зауважив В.В. Голіна, як інтегральна система організованої протидії злочинності запобігання злочинності включає різноманітні запобіжні заходи різних галузей знань [7, с. 142].

Отже, класифікація запобіжних заходів та суб'єктів їх реалізації на практиці в науці здійснюється за різними критеріями [7, с. 142–143]. У сфері виконання покарань поділ суб'єктів запобігання злочинам здійснюється за специфікою цієї діяльності, а саме поділяється на ті, які:

1) визначають її основні напрями, завдання та форми (зокрема, кримінально-виконавчу політику [12, с. 5–6], а також планують, спрямовують та контролюють стан і рівень запобігання злочинності та забезпечують її правове регулювання (Верховна Рада України та відповідні її комітети (наприклад, Комітет із законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності); Кабінет Міністрів України та відповідні його структурні підрозділи (Департамент із забезпечення взаємодії правоохоронних органів); Президент України (управління з питань

взаємодії правоохоронних органів); Міністерство юстиції України (зокрема, Адміністрація ДКВС); інші);

2) здійснюють безпосереднє регулювання і координацію діяльності окремих напрямів та учасників запобігання злочинам (натепер, як впливає зі змісту ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», реалізацію цих функцій покладено на органи прокуратури [13]);

3) виявляють і пізнають об'єкт запобігання впливу й інформують про них інших суб'єктів (до таких належать державні служби аудиторів; інші державні контролюючо-ревізійні органи);

4) уживають запобіжних заходів із випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ і процесів, захисту соціальних благ і особи (служби у справі дітей; органи пробації; органи соціального забезпечення тощо);

5) реалізують заходи щодо відвернення та припинення злочинів у сфері виконання покарань (таку функцію, як це впливає зі змісту ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [14], виконують оперативні апарати органів та установ виконання покарань із залученням до її реалізації можливостей інших суб'єктів оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Так, у ч. 1 ст. 104 КВК зазначено, що відповідно до закону в колоніях здійснюється ОРД, основним завданням якої є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп із метою, серед іншого, запобігання злочинам, виявлення злочинів, учинених у цих УВП, а також порушень встановленого порядку відбування покарання, вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та інших правопорушень. Зі змісту ч. 2 ст. 104 даного Кодексу випливає, що ОРД здійснюється оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань.

Саме на таку діяльність були свого часу зорієнтовані й суди. Зокрема, у п. 32 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. № 2 «Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушення режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» щодо цього зазначено, що кожного разу судом необхідно з'ясувати причини й умови, які сприяли вчиненню злочину в місці позбавлення волі [15, с. 116].

Як показує практика, діяльність оперативних підрозділів УВП із запобігання злочинам у сфері виконання покарань (так зване спеціально-кримінологічне запобігання) складається з таких напрямів: а) кримінологічної профілактики; б) відвернення злочинів; в) припинення злочинів.

У кримінологічній літературі під кримінологічною профілактикою розуміють сукупність заходів щодо завчасного виявлення й усунення негативних явищ, які виникли чи можуть виникнути, детермінувати злочинність та її окремі види [16, с. 22]. У запобіжній діяльності в УВП виокремлюють такі види кримінологічної профілактики, як: 1) профілактика випередження; 2) профілактика обмеження; 3) профілактика усунення; 4) профілактика захисту [7, с. 144].

Знову ж таки, як встановлено під час даного дослідження, профілактика випередження в УВП полягає в тому, що передбачають постановку засуджених, схильних до вчинення злочинів і правопорушень, на профілактичний облік, порядок ведення якого визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України (зокрема, у розд. XXIII Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВР УВП) [17], а також ужиття щодо них відповідних заходів режимного, профілактичного, соціально-виховного й оперативно-розшукового характеру. Щорічно кількість засуджених, які перебувають на зазначених обліках, становить від 4 до 7% (у 2019 р. з майже 50 тис. засуджених, які перебували в УВП, 3 тис. 304 особи перебували на профілактичних обліках, зокрема: 514 засуджених, схильних до втечі; 232 – до нападу та захоплення заручників; 583 – до злісної непокори; 2 тис. 62 – до самогубства або членушкодження; 46 – до виготовлення зброї або вибухових пристроїв; 1 тис. 335 – до вживання і розповсюдження наркотиків; 391 – організатори азартних ігор під матеріальну зацікавленість [5, с. 16].

У свою чергу, заходи профілактики обмеження в УВП передбачають заборону знаходження засуджених на певних об'єктах та заняття відповідними видами діяльності під час відбування покарання (перелік таких заборон визначено, зокрема, у ч. 4 ст. 107 КВК та в розд. XVII ПВР УВП, а також у додатках 3, 5 цих Правил),

Профілактика усунення пов'язана з ліквідацією детермінант, що спричиняють й обумовлюють вчинення злочинів і правопорушень в УВП. Так, одним із завдань ОРД, які визначені в ч. 1 ст. 104 КВК, є вивчення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів та правопорушень у колоніях. Заходи індивідуального запобігання злочинам в УВП визначаються в індивідуальній програмі соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії (ч. 2 ст. 96 КВК).

Соціально-правова природа заходів профілактики захисту в УВП полягає в тому, щоб забезпечити право засуджених на осо-

бисту безпеку під час відбування покарання (ст. 1 та ч. 1 ст. 104 КВК).

Другим напрямом соціально-кримінологічного запобігання злочинам і правопорушенням в УВП є діяльність із відвернення злочинів, під якою розуміють сукупність заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, замислюють учинення злочинів і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитації їхньої злочинної поведінки, добровільної відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності [7, с. 144]. Зокрема, на офіційному рівні Департаменту ДКВС Міністерства юстиції України було заявлено, що засудженими негативної спрямованості чиниться тиск на загальну масу засуджених і адміністрацію УВП, збираються так звані побори («обшачки») та призначаються «наглядачі» («смотрящі»). Такі засуджені фактично «керують» і перешкоджають адміністрації УВП у наведенні належного правопорядку та виконанні передбачених кримінально-виконавчим законодавством функцій, усе це свідчить про фактичний провал і неефективність заходів профілактики відвернення у сфері виконання покарань.

Щодо третього напрямку спеціально-кримінологічного запобігання злочинам в УВП – діяльності із припинення злочинів, то її сутність полягає в розробленні та реалізації на практиці сукупності видів заходів, спрямованих на недопущення завершення розпочатого злочину на стадії готування (ст. 14 КК) чи замаху на злочин (ст. 15 КК). Так, у 2019 р. оперативні апарати слідчих ізоляторів та УВП запобігли скоєнню засудженими й ув'язненими під варту більше 3,8 тис. злочинів [5, с. 8].

Висновки

Отже, проведений аналіз відомостей про стан і ефективність діяльності із запобігання злочинам у сфері виконання покарань України як системного елемента кримінологічної характеристики свідчить про те, що на практиці на досить низькому рівні обробляється та реалізується у відповідних запобіжних заходах інформація із цих питань, а також про те, що й надалі практики ігнорують доктринальні приписи, рекомендації та науково обґрунтовані пропозиції з означеної тематики дослідження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України, ухвалений 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № № 25–26. Ст. 131.

2. Кримінально-виконавчий кодекс України, ухвалений 11 липня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № № 3–4. Ст. 21.

3. Корупційні та інші злочини, що вчиняються у сфері виконання покарань : кримінологічна характеристика та запобігання : навчальний посібник / за заг. ред. О.Г. Колба. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 444 с.

4. Некоторые показатели деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1991 г. : информационный бюллетень. Киев : ГУИН МВД Украины, 1992. 28 с.

5. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2019 р. : інформаційний бюллетень. Київ : Департамент ДКВС України, 2020. 34 с.

6. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

7. Кримінологія : підручник / за заг. ред. В.В. Голіни, Б.М. Головіна. Харків : Право, 2014. 440 с.

8. Кримінологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. О.М. Джужи. Київ : Юрінком-Інтер, 2002. 416 с.

9. Кримінологія : учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2002. 848 с.

10. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № № 40–41. Ст. 379.

11. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Стратегія і тактика протидії злочинності : монографія. Харків : Ніка Нова, 2012. 318 с.

12. Сучасна кримінально-виконавча політика України : монографія / за заг. ред. О.Г. Колба. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2008. 210 с.

13. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № № 2–3. Ст. 12.

14. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 19 лютого 1992 р. *Голос України*. 27.03.1992 р.

15. Про судову практику у справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 березня 1993 р. № 2. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В.В. Рожнова, А.С. Сизоненко, Л.Д. Удалова. Київ : Паливода А.В., 2011. С. 109–116.

16. Голіна В.В. Запобігання злочинності : теорія і практика : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

17. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверд. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 р. № 2823/6. *Офіційний вісник України*. 2018. № 70. С. 285.

Taras Popelniuk. Information about the state and efficiency of crime prevention activities – as a system element of criminological characteristics

The article analyzes and determines the practical significance of information on the content of preventive activities in the field of execution of sentences in Ukraine as one of the necessary structural elements of criminological characteristics, as well as proves the need to intensify research on these issues.

According to the practice of execution and serving of sentences, one of the problems in the criminal-executive activity of penitentiary bodies and institutions of Ukraine is the low level and effectiveness of crime prevention by both convicts and others, which is one of their priority tasks defined in current legislation. Part 1 of Article 1 and Part 2 of Article 50 of the Criminal Code and Part 1 of Article 1 and Part 1 of Article 194 of the Criminal Executive Code.

At the same time, among the conditions that negatively affect the effectiveness of preventive activities in the field of execution of punishments is the unsatisfactory use in practice of the opportunities developed at the scientific level of criminological characteristics of crimes, in particular, on issues related to information penitentiary institutions (penitentiaries), yes, in general, the penitentiary system of Ukraine.

This approach in practice has led to the fact that every year convicts in the penitentiary commit from 300 to 400 crimes, and with the participation of staff of the State Penitentiary Service (DKVS) of Ukraine from 19 crimes in 1991 to more than 100 – in 2019. Moreover, of functioning of penitentiary bodies and institutions in the system of state executive bodies of Ukraine (1991–2019) the crime rate of convicts in the penitentiary system per 1 thousand people increased from 3.9 cases in 1991 year to 4,91 – in 2019, i.e. 1,26, or 21%.

In this approach, crime prevention, as a type of social activity, belongs to such important areas of the latter as social control and social prevention, targeted activities to prevent violations of any social norms, eliminating the causes of these violations.

Key words: criminological characteristics, crime prevention, scope of punishment, convicted, personnel of bodies and institutions for execution of sentences, information.

